

Снежана Д. Самарџија*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

РЕЛАТИВНОСТ ИСТИНЕ И ПОСТОЈАНОСТ ПОЕЗИЈЕ
(Бошко Сувајџић, *Кључ од Косова*. Београд: Албатрос плус,
2021, 494 стр.)

*У историји се гледа истина, а у пјесми како
је измишљено и намјешћено.*
Вук Стефановић Караџић

I

Од Косова поља можда и нема локалитета, барем на Балкану, којем би боље пристајала стара песничка синтагма „размјерна покрајина” или у преводу на латински „regio ubi bellum saevit”.¹ Већ од краја 11. века је

* markosoft91@gmail.com

¹ Уз нешто дуже тумачење појма „размјерна”, Богишић упућује на стихове из бугарштица:

„Немој сада ходити на размјерну покрајину,
Да се не би којагоди на Косову догодила” и
„Они иду, дјевојко, на размјерне покрајина,
Ма једа Бог да, дјевојко, и права крстјанска вјера,
Тер се буду вратити са размјернијех покрајине,
А ја ћу те удомит’ за Секула Бановића”.

В. Богишић, *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*, Београд: СУД, 1878; Горњи Милановац: ЛИО, 2003: 1°, 32°, 391–392.

Варијанте чак не припадају истом тематском кругу. Али, изразита је мотивска подударност (у овим примерима одвраћање од боја, веридба уочи битке/погибије) при епским стилизацијама Првог и Другог косовског боја у старијим и Вуковим записима, о чему је детаљно писао још Драгутин Костић. Уочљиве су и разлике, али и постојаност формула, премда такви примери не илуструју Пери-Лордову дефиницију или „групу речи”, које се понављају

„Косово Поље ратна позорница. Српска погранична тврђава беше Звечан (...) Византијски погранични логор био је на јужном крају Косова Поља у варошици Липљану”.² На истом пољу, Косовом, вековима су се сударале војске. Ратовао је вазал против сизерена (1072. окршај Константина Бодина и Византије), брат против брата (1169. Тихомир и Немања). Сукобљавали су се ту обласни господари (1369. Никола Алтомановић и Лазар Хребељановић против Мрњавчевића), ујак и сестрић (1402. Ђурђе Бранковић и Стефан Лазаревић). Ломила су се копља претендената на престо, ударала је једна империја на другу велесилу (1448. хришћанска коалиција против снага султана Мурата II; 1689. Аустрија против Османлија). Некада би исход боја постао тек основ за фигуративно уопштавање, као у пословици *Прошао као Јанко на Косову*.³ Али, догађало се и да битка добије драматичне, далекосежне последице, каква је прва Велика сеоба Срба из 1690. под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем.

Ипак, издвојио се један бој. Колико год да историјске појединости остају замагљене, био је толико значајан да су га тумачиле обе зараћене стране. Видовдан 1389. и Србима и Турцима дао је довољно подстицаја да прославе своје владаре – војсковође, који су тада погинули на Косову. Парадоксално, и турски хроничари, као и хришћански летописци, састављачи повесних слова и родослова, уносили су у сведочења више сродне мотивске грађе него чињеница, а оне су постепено, али сигурно, узмицале пред снагом митских представа, легендарних и епских наноса. Чини се да би само сагледавање из перспективе неке утопијски објективне историографије објаснило разлоге с којих је та Косовска битка стекла статус пресудне „премјене”, од које је почињало и да се „мери” време. Као да је све од 15/28. јуна 1389. постало другачије – чак и категорије победника и

„под истим метричким условима”. Мада се атмосфера веридбе разликује, обећања која прате заруке будимске принцезе из бугарштица приближавају се секвенци сусрета тројице добрих јунака са Косовком девојком:

„Моли Бога, драга душо моја,
Да ти с’ здраво из табора вратим,
А и тебе добра срећа нађе,
Узећу те за Милана мога...”

В. С. Карацић, *Српске народне пјесме, II*, Сабрана дела Вука Карацића, V, пр. Р. Пешић. Београд: Просвета, 1988: 51°.

²К. Лирчек, *Историја Срба, I*, прев. Ј. Радонић, фототипско издање. Београд: Епоха, б. г.: 137.

³„Прошао као Јанко на Косову. Приповиједа се да су једном – Сибињанин Јанко и Секула – утекли са Косова само са дванаест људи, па и то чак преко Дубровника”. В. С. Карацић, *Српске народне пословице* Сабрана дела Вука Карацића, IX, пр. М. Пантић. Београд: Просвета, 1988: 4543°.

поражених. За Србе је Први косовски бој релативизовао и сам доживљај историје, јер се тада, по свеопштем суду, успоставила особита међа епоха:

„Ту су Срби изгубили царство
Честитога цара земаљскога.”⁴

И тада су промене најављене космичким знацима:

„Кад су 'наке бивале прилике
Виш' Србије по небу ведроме,
Ев' од онда пет стотин' година,
Тад је српско погинуло царство.”⁵

Традиција је и у овом „случају” надјачала историјске податке. Јер, Српско царство већ су до Косовског боја разорили сами наследници Душана Силног. А, и после ове битке Српска деспотовина постојала је још седамдесет година, до 1459. Ипак, по колективној процени генерација, крах царевине, нестанак државе и губитак слободе изједначени су са околностима и исходом Првог косовског боја.

И сам локалитет је „обележен” овом битком. Мада је појам *Косово* у латинском преводу везан за врсту птице (*Camprus merularum*), као ближу одредницу и 1818. и 1852. Вук наводи: „1389, на Видовдан”.⁶

II

Писати данас о Првом косовском боју изузетно је сложен, а незахваљан подухват и то најмање због „политичког тренутка”. Јер, поводом Косова одувек је био неки „политички тренутак”, почев од 1389. Већ тада је босански краљ Твртко упутио самохвална писма моћним савременицима у Трогиру и Фиренци, а да сопственим очима није видео ни то поље, ни ту битку. Али, и касније, увек је „слика” о боју и учесницима, на разне начине обликована и подстицана различитим побудама, имала сличну судбину:

„Развој легенде о кнезу Лазару, од средњовековне књижевности, преко барокне уметности (...), све до књижевности предромантизма и романтизма, у различитим жанровским обрасцима, од историјских списа, народних песама и предања, свети-тељског култа о подвижнику, мученику, кефалофору, у великој мери се обликовала

⁴ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме, II*, нав издање: 47°.

⁵ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме, IV*, Сабрана дела Вука Караџића, VII, пр. Ј. Зуковић. Београд: Просвета, 1986: 24°.

⁶ В. С. Караџић, *Српски рјечник (1818)*. Сабрана дела Вука Караџића, II, пр. П. Ивић. Београд: Просвета, 1966: 330; В. С. Караџић, *Српски рјечник (1852)*. Сабрана дела Вука Караџића, XI/1,2, пр. Ј. Кашић. Београд: Просвета, 1986: 415.

према актуелном друштвеном светоназору и политичком тренутку. Пунила се и празнила идеолошким садржајима у зависности од схватања различитих етничких и конфесионалних заједница о Косовском боју...” (48–49).⁷

Истовремено, кроз расправе, студије, зборнике и монографије о „косовским темама” најчешће су се рефлектовала обележја времена у којем су евоциране историја о Косовском боју и традиција о његовим учесницима. Изједначено са одређеном битком и оним што се, по предању, тамо догађало, Косово је трајно имало знатног удела у колективном памћењу и (опрезно формулисано) „обликовању онога што би се могло назвати националном свешћу и идеолошким концептом историје.”⁸

Писати о Првом косовском боју захтева данас изузетну концентрацију и готово енциклопедијско знање, јер су се током векова стварале паралелне, а преплетене традиције о истом догађају. На више начина повезани су бројни чиниоци: савремене вести, хришћански извори, турски извори, историјски и квазиисторијски списи, утисци страних путописаца, сведочења из етнографских описа и цртица, дела написана током свих епоха и свих књижевних родова (драма, поезија, проза). Томе се придружују покушаји састављања националног епа, локална косовска традиција, а нарочито је значајна фолклорна грађа сачувана кроз столећа у записима са разних простора. Независно од редоследа који би им се наменио, свака од ових области могла би се представити засебним, обимним монографијама, како су то већ чинили историчари, историчари књижевности, фолклористи, од Илариона Руварца, Љубомира Ковачевића и Стојана Новаковића до проучавалаца с краја 20. и почетка 21. века.⁹ Упознат са свим тим проблемима, Бошко Сувајдић се ипак прихватио тешког задатка, унапред стављајући до знања да увид у бројне изворе и обимну литературу (454–485) и даље подразумева тек једну од могућих комбинација синтеза и анализа.

Повезивањем више научних, књижевноисторијских и песничких приступа традицији или традицијама о Косову Сувајдић је указао на разнородност процеса који су пратили образовање и рецепцију тематског круга. Најинтензивније дошао је до изражаја континуитет интересовања и

⁷ Бројеви у заградама односе се на странице из књиге Б. Сувајдића, *Кључ од Косова*.

⁸ М. Пантић, Кнез Лазар и косовска битка у старој књижевности Дубровника и Боке Которске. *Из књижевне прошлости*. Београд: СКЗ, 1978: 139.

⁹ Обимна библиографија на крају Сувајдићеве књиге, заједно са коментарима у тексту и напоменама које прате излагања, укључују управо податке о споменицама, зборницима, студијама М. Поповића, М. Пантића, Ј. Ређеп, Р. Михаљчића, Р. Маринковић, Ђ. Трифуновића, Н. Милошевић-Ђорђевић, Н. Љубинковића, А. Ломе, С. Петровић итд. По узору на наслов хрестоматије коју је 1992. приредио Раде Михаљчић, могли би се сачинити томови расправа насловљени као *Бој на Косову – старија и новија тумачења*.

невероватна „привлачна сила” Косовске битке. Том боју пажњу су посветили чак и странци, М. Браун, А. Шмаус, Н. И. Кравцов, Б. Н. Путилов, а у њиховом дугом низу, по хронологији и значају, заслуге припадају и Адаму Мицкјевичу.¹⁰ Бој је инспирисао заборављене и прослављене српске уметнике свих генерација, за које је Видовдан 1389. (п)остао једно од упоришта националног идентитета.

Првим одељком Сувајцић је синтетички обухватио битна исходишта и чиниоце традиције, у коју се сливају историја или памћење историје, митологија, легендарни слојеви, епска стилизација, подврсте предања, казивања о настанку места, пореклу и затирању породица. Прегледно су обухваћена досадашња разматрања хришћанских и турских извора, као и локалне обраде настајале у самом епицентру битке. Одломци, уграђени у основни текст и навођени кроз густе напомене, представљају малу хрестоматију посвећену мноштву казивања и тумачења повеснице, махом прожете мотивским материјалом. Из те грађе зачињу се два чврсто повезана тока. Један је концентрисан око кнеза Лазара, са важним хагиографским честицама. У традицији, научним разматрањима и песничким инспирацијама уочава се и друго језгро, обликовано око Милошевог лика и подвига. Пратећи „логику” примарних утицаја на колективно памћење, аутор је легендарне компоненте представио кроз обликовање портрета честитога кнеза и смисао мотива избора између земаљског и небеског царства. Сувајцићева интересовања за косовске теме везана су и за универзитетски програм Народне књижевности, али и његова претходна детаљна књижевнoисторијска истраживања. Међу (српским) фолклористима, Сувајцић је најбољи познавалац опуса Илариона Руварца.¹¹ Управо Руварчева студија о кнезу Лазару, штампана у *Стражилову* током 1887. и 1888, заузима и хронолошки и суштински почасно место у дугој библиографији чланака, огледа, књига, зборника, посвећених косовским јунацима и догађајима.

Јаче испољену митска подлога предочена је кроз поступно грађење поетске биографије подвижника. Закључним разматрањима ових питања

¹⁰ Као професор тек основане славистичке катедре у Паризу (Collège de France), Мицкјевич је током фебруара и марта 1841. посветио предавања српској народној поезији. Поводом епских песама о Косовском боју, „Мицкјевич први од свих који су се бавили нашом народном поезијом прави поређење између Хомера и ње. Он то не чини на научној основи и у свом песничком одушевљењу и заносу понекад у нашој народној поезији види у поређењу са *Илијадом* и *Одисејом* и сличности које стварно не постоје. Дајући анализу скоро свих песама косовског циклуса, Мицкјевич каже да је после пропасти српске државе у њима поново оживела њена историја”. С. Суботин, Адам Мицкјевич и наша народна поезија, предговор: А. Мицкјевич, *О српској народној поезији*. Цетиње: Народна књига, 1955: VI–VII.

¹¹ Б. Сувајцић, *Иларион Руварац и народна књижевност*. Београд: Институт за књижевност и уметност – Друштва за српски језик и књижевност Србије, 2007.

обухваћене су компоненте синтагми „косовска легенда” и „косовски мит”, чији је амбивалентан статус изразит у савременим друштвеним збивањима. Уз сигурна упоришта каква пружају научне студије Алојза Шмауса и Ненада Љубинковића, Бошко Сувајџић је указао на видове злоупотребе српске баштине, подједнако кобне као и тенденције самозаборава и самопорицања.

Дуго изузетно популаран широм Европе, жанр путописа пружао је ученим круговима могућности да се упознају са егзотичним пределима и непознатим, другачијим културама. Додуше, по Хердеровој строгој (и често оправданој) оцени чак и мала аутентична фолклорна збирка пружала би „тачније *predstave o tim narodima od svekolikog brbljanja putnika*”.¹² Ипак, почев од Фортисовог *Путовања по Далмацији (Viaggio in Dalmazia, Venezia, 1774.)*, ова је форма била изузетно важна за српску културу, премда је у нашој средини жанр махом остајао на маргинама књижевноисторијских систематизација.¹³ Наводећи у напомени библиографију путописног штива из разних периода, Бошко Сувајџић се определио да у другом одељку детаљније представи два дела, посвећена Косову и српском усменом стваралаштву. Прва је мање позната књига из опуса Бранислава Нушића, *Косово – опис земље и народа* (1902). Други, иначе важан извор за сваковрсна фолклорна истраживања, до скоро је био познат само малом броју посвећених фолклориста. Као и Нушић, Иван Степанович Јастребов на Косову је обављао поверене дипломатске задатке, а том приликом је настало и његово дело *Обычаи и њисни турецкихъ Сербовъ (въ Призрыны, Инакы, Моравы и Дибры)*. О пријему књиге говори и чињеница да су за кратко време у Петрограду штампана два издања (1886, 1889). И Нушић и Јастребов су током дужег периода били непосредни сведоци животних услова на Косову. Самим тим, њихове опсервације, описи обичаја и записи умотворина много су поузданији од површних и узгредних утисака странаца, који су се вођени разним личним разлозима, обрели на том простору и ондашњим трасама несигурних путева између Истока и Запада. Грађа из Нушићевог *Косова* и дела руског дипломате драгоцене је сведочанство о српској традицији, утолико значајније јер збирке Вука Караџића укључују терен Косова и Метохије тек посредством репертоара појединих певача и казивача.

¹² Ђ. Кокјара, *Istorija folkloru u Evropi, I*. Beograd: Prosveta, 1984: 218.

¹³ Заокрет ка истраживањима ових области можда најављује једна од тема овогодишњег, 52. Научног састанка слависта у Вукове дане – *Путописи у српској књижевности. Језик српских путописа*.

Централни сегмент Сувајдићеве књиге односи се на „косовску епику”, односно епско песништво тематски везано за Први косовски бој. Мада изгледа да је „феномен” прецизно одређен, није ни једноставан, ни монолитан. Нужно је пажљиво склапање мозаика, сачињеног не само од варијаната бележених кроз векове на разним теренима, већ и од слојева различитог „порекла”, настајалих при динамичним укрштајима усмене, записане и написане речи.

Успостављајући битне нијансе између тих типова опевања Првог косовског боја, Сувајдић је најпре анализирао најстарије бугарштитчко певање. Премда није сачуван велики број песама, ови текстови садрже мотивско језгро, које је очито одолевало током векова, иако је немогуће реконструисати и путеве „генезе”. Иначе, особености, мотиве и поступке стилизација овог старијег слоја традиције, као и везе са Вуковим записима, Сувајдић је потанко тумачио у једној од претходних монографија.¹⁴ Овом приликом нису изостављене назнаке о заступљености косовских тема међу рукописним песмарицама,¹⁵ на шта је указала и С. Петровић у уводу антологије из 2001. и напомене уз сваки запис.

Сувајдић је скицирао још једну сферу поетских и научних области усмерених ка Првом косовском боју, наводећи Вуково тумачење појма *Лазарица*. Нарочито се с краја 19. и почетком наредног столећа умножавају вештачки склопљени спевови истог наслова. Заправо „историјат” таквих дела је знатно сложенији и могао би се пратити од средњовековне књижевности, псеудоисторијских списа, инспирација знаних и незнаних поета из епохе барока. Они су, додуше, своја дела означавали другачије, некада их потписивали или су анонимни стихотворци уносили недоумице у касније научне увиде. Истоветна тема понела је и земунског књижара Гаврила Ковачевића, када је 1805. штампао *Сраженије*, спев о боју косовском.¹⁶ Али, за разлику од ових вештих или мање даровитих песника, састављање *Лазарице* од записаних народних песама било је велики изазов, којем нису одолели ни странци, ни српски књижевници, па ни научници.

Током 1901. из броја у број часописа *Нова искра* излазили су наставци студије Срете Ј. Стојковића *Косовска епонеја. Преглед покушаја за састав*

¹⁴ Б. Сувајдић, *Орао се вијаше. Предвуковски записи српске усмене поезије*. Ниш – Београд: Филозофски факултет – Филолошки факултет, 2014.

¹⁵ Садржина и форма рукописних песмарица иначе се детаљније представљају у приступима Р. Пешић, М. Клеут, З. Карановић, М. Стефановић.

¹⁶ О томе: С. Петровић, *Сраженије* Гаврила Ковачевића и усмена традиција о Косовском боју. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 2000, XLVIII, 1: 13–185.

народног епа о боју Косову.¹⁷ Две године након овог прегледног осврта и сам је Стојковић, о истој теми, сачинио сличну епопеју од близу 7000 стихова. Не залазећи у детаље овог тока трајања косовске епике, Сувајцић је умесно указао на бројна питања која чекају детаљнија испитивања, како би се традиција што потпуније сагледала и у књижевноисторијским оквирима и према поетичким законитостима. Ослонац за та истраживања пружају, као и у одељку о путописима, напомене које прате осврте на обраде косовских тема међу песмарицама и хибридним еповима.¹⁸ Не рачвајући излагање ка засебном теоријском проблему о генези епског система, Сувајцић се, с правом, позвао на закључке Алојза Шмауса.

Средиште излагања чини косовска епика, најпознатија по Вуковим записима, чије је мотиве, сижејне моделе и ликове из другачијих углова аутор осветљавао, нпр. у студијама о три добра јунака, епској песми и историјском предању итд.¹⁹ Посредно, овај естетски најуспелији корпус, у Вуковом распореду и Сувајцићевој анализи, открива разлоге због којих је било могуће мозаично спајање више „фрагмената” у мање-више кохе-

¹⁷ С. Ј. Стојковић, *Косовска епопеја. Преглед покушаја за састав народног епа о боју Косову*, пр. Ј. Радуловић, поговор Н. Радуловић. Приштина: Панорама 2007.

¹⁸ Поред творевина „из пера” учених људи, могуће је да су, у специфичним условима, и гуслари певали дуже или „велике” песме о Косову. Вуку је 1821. шидски парох Аврам Панић послао један такав запис. Међутим, Вук се очито није много обазирао на ту естетски лошију обраду, и она је остала међу његовим рукописима. Развијену композицију чине готово сви мотиви из разних варијаната овог тематског круга. За велики број стихова (2439) карактеристична су понављања, уобичајена стилска решења и формуле. Ипак, изразита је метричка колебљивост. Осим типичног асиметричног десетерца, честе су осцилације у широком распону од шест до 13, 15, 16 и више слогова. По графичким ознакама и примедбама, неке је сегменте изостављао слепи гуслар Продановић из Лежимира, док је и записивач понекад „изгледа испуштао скоро сваки други стих.” В. С. Караџић, *Српске народне песме из необјављених рукописа В. С. Караџића*, пр. Ж. Младеновић – В. Недић, II. Београд: САНУ, 1974: 30°, 65. В.: С. Петровић, *Косовска битка у усменој поезији*. Београд: Гутенбергова галаксија, 2001: 10° и напомене 228–234; М. Топић, Певач Лазарице. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1991, 19/1: 239–257.

Деценијама касније Богољуб Петрановић је објавио развијену обраду, односно сложен мотивски склоп о Косову од 1605 стихова. Спонтано, на подстицај или и уз интервенцију сакупљача, тако је о Косову певао Илија Дивјановић (Б. Петрановић. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, пр. Н. Килибарда. Свјетлост: Сарајево, II, 1989: 26°; С. Петровић, нав. дело: 33° и напомене 261–262). Међутим, колико год да је текст могао бити занимљив проучаваоцима (и састављачима *Лазарица*), одмах се посумњало у аутентичност усмене импровизације. Детаљно приказујући збирку, Ватрослав Јагић је аргументовао низ мана „спорне” варијанте и закључио: „Sadržaj ove dugačke pjesme najbolja joj je kritika.” По Јагићевом мишљењу, Петрановићев „пренаправљен” текст не може послужити као пример „kako junačka pjesma prelazi u epos.” V. Jagić. *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine*, sakupio V. Petranović, *Rad JAZU*, 1868, II: 204–231.

¹⁹ Б. Сувајцић, *Јунаци и маске*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2005.

рентну целину. Јер, током векова се око Првог косовског боја у усменом преношењу знања о националној повесници, оформио целовит тематски круг песама, казивања, предања, легенди. Издвојене мотиве Сувајцић је предочио по „логици” хронолошког следа, од формула предказања до извештаја из боја, удеса женских ликова и доказа Лазарева светости. Скицирана је и једна димензија усменог песништва и српске традиције о којој се у нас доста писало. Сувајцић је потврдио какав су значај овој теми давали аутентични припадници усмене културе:

„Сви највећи Вукови певачи испевали су и неку важну песму о Косовском боју” (128).

Али, да није само за њих и њихове слушаоце бој имао особити смисао, Сувајцић показује прегледом рецепције косовске епике у јужнословенском контексту, уз детаљније представљање бугарског усменог стваралаштва и науке о фолклору. Шесто поглавље, као фина спона између сегмената књиге, најављује још један ток трајања косовске традиције у српској књижевности. Истовремено, аутор је начинио и кондензовану синтезу сопствених пређашњих истраживања гусларског корпуса Филипа Вишњића и фонда усмених формула из Његошевог *Горског вијенца*.²⁰ Анализе су обухватиле Вишњићев однос према *Библији* и рефлексе косовске епике из певачевог, најпознатијег „новијег” репертоара, везаног за Први српски устанак. Међу Његошевим стиховима издвојени су симболички статус Косова, култ Обилића и разлози с којих је пословички стил „у највећој мери одговарао епској и драмској структури Његошевог спева” (204).

Истраживачки заокрет, изразит за завршна поглавља, није значио и удаљавање од основне теме, већ се тако још једном потврдило до које мере је Косово континуирано надахнуће српских књижевника и то у различитим литерарним формама. Сложене и динамичне спреге између усмене и писане речи такође су део интересовања и тумачења Бошка Сувајцића.²¹ Овога пута, тематски концентрисане, издвојене су две сфере, велике не само по броју аутора, већ и због домета њихових дела, која су значајна за путеве и „идентитет српске књижевности”.²² Из перспективе књижевноисторијског осврта, чини се да је драмско песништво код Срба можда и највише дуговало усменом певању и казивању о Косовском боју, што сведочи о врсти емотивног ангажовања писаца и публике. Али, напоре

²⁰ Б. Сувајцић, *Певач и традиција*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

²¹ Б. Сувајцић, *Дновиде воде*. Нови Сад: Orpheus, 2012.

²² Ј. Деретић, *Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње*. Београд: СКЗ, 1996.

са подстицајима, традиција је, добро позната свима, постављала и извесна ограничења при писању драма и њиховом постављању на репертоар тек ствараног позоришта у Србији првих деценија 19. века. Сувајдић је, кроз синтезу, указивање на релевантну литературу и аутопоетичке исказе стваралаца, упутио на најзначајније драмске текстове, почев од *Трагедије Обилић* Симе Милутиновића Сарајлије и *Милоша Обилића* Јована Стерије Поповића до наших дана. Издвојени су импулси, потекли из фолклорне баштине, а захвални за стилизацију заплета, трагичке кривнице, унутарње борбе и конфликте ликова. Посебну пажњу Бошко Сувајдић посветио је начинима обраде и „читања” баштине у верзијама *Боја на Косову* Љубомира Симовића и драмској трилогији Миладина Шеварлића (*Пропаст царства српскога, Косово, Змај од Србије*). Осим особености ауторских радионица, анализе су показале шта је од „косовских мотива” вековима одолевало, а где се јављају ауторске слободе за уношење историјских, псеудоисторијских, симболичких, теолошких, филозофских, иронијских примеса у густу мотивску мрежу и колективно „знање” о Косовском боју.

Том наслеђу удахнула је нове, животворне импулсе и свака генерација српских песника. За ову димензију косовског континуитета Сувајдић је одабрао најпознатије песме, руковети, поеме и песничке збирке из опуса Милана Ракића, Милутина Бојића, Скендера Куленовића, Васка Попе, Даринке Јеврић и Рајка Петрова Нога. Добијајући потпуно семантичко богатство тек прислоњена уз фолклорну баштину, ова је поезија речити сведок значења и значаја Косова за српску културу и историју. Није пука случајност ни то што би, управо стихови надахнути том националном симболиком могли са лакоћом да се уврсте у песничке антологије.

Завршни сегмент је истовремено и засебан и органски повезан са осталим одељцима монографије. Ту се Бошко Сувајдић представља као аутор који иза себе има више песничких збирки и драмских дела. Тај други пол интересовања и преокупација нагласио је и битну идеју *Кључа од Косова*. Јер, објективна књижевноисторијска и теоријска истраживања приближена су апсолутно личном, поетском доживљају прошлости и садашњости. Та је тенденција, заправо, експлицитно уоквирила излагање. Есејистички конципиран увод обухвата фрагменте различито интонираних опсервација од поимања косовског опредељења, преко светиња на Косову и Метохији као градивном чиниоцу духовног живота, до песничке речи, која повезује традицију и стварност, колективна поимања са индивидуалним сензибилитетом. Те странице су у потпуном сагласју са сведеним закључним излагањем, такође личним, а насловљеним као – *Кључ од Косова*. Сувајдић наводи да је то парафраза наслова збирке Милосава

Тешића, *Кључ од куће* из 1991. Примени ли се паралелизам, али и без тог стилског обрта, приближена су симболична значења дома и домовине. Сувајџић наводи и фрагмент тумачења Александра Јовановића, чиме се, још једном, субјективан тон подударе са објективним приступом. Јер, певање о Косову Јовановић сагледава као развојну вертикалу српске поезије 20. века, спајање класичне емоције и модерне поетичке свести (422–423).

Неуобичајен, епилог је поетска руковет Бошка Сувајџића. Алудирајући на збир традиција о Косову, из разних извора, збирку је тако и насловио – *Из свет(л)ости појање*. Заједно са култним списима о честитом Кнезу, асоцијације се шире ка формулама из епског песништва, којима „ришћанска” господа благосиља светородну лозу.²³ А, овако спојене, обе именице (и придеви) усмеравају асоцијације ка још једној симболичкој компоненти Косова и Косовске битке. Тај чинилац косовског (и животног) „опредељења” подразумева вечну замку „правог” избора – и то не само између земаљског и небеског царства. У пресудним историјским превирањима, подједнако драматичним као и доношење сваке личне одлуке, увек постоје најмање две могућности, неизвесног исхода. Као да је тај ток спознаја пратио и Вук Караџић, завршавајући тумачење појма *тама*. На крају казивања о *тамном вилајету* нашли су се 1852. стихови из неке од песама о Косовском боју:

„Ваљада се на ову таму и оно мисли гдје се пјева:

Па се носе по Косову равном
Док на таму починуло сунце”.²⁴

Универзалност алегије чврсто је и суштински повезана са Видовданским избором. Обичан смртник не може, попут честитог кнеза и косовских витезова, одлучити како ће отићи са овога света. Пред њим, пред сваким од нас, постављено је само искушење – како ћемо провести свој век.

III

Одлазак на Косово, на војну, за незане певаче бугарштица имао је само један исход:

„У Косово одјездише, у Косову погибоше”.²⁵

²³ „... Што носили, свијетло вам било!

Што родили, све вам свето било!” (В. С. Караџић, *Српске народне пјесме, II*, Сабрана дела Вука Караџића, V, пр. Р. Пешић. Београд: Просвета, 1988: 23°, 24°)

²⁴ В. С. Караџић, *Српски рјечник (1852)*. Сабрана дела Вука Караџића, XI/2, пр. Ј. Кашић. Београд: Просвета, 1986: 994.

²⁵ В. Богишић, нав. збирка: 8°.

Гуслари, следе певачице, казивачи Вуковог доба Косово поље доследно означавају као попрштите – *равно* или *широко*. Када треба да се нагласи бројност турске силе тада хиперболу појачавају каталози локалитета.²⁶ Некада је, уз појачану емотивну тензију, Косово одређено двоструким епитетима: *лепо поље равно* и *красно поље равно*, што је упечатљиво у варијанти о закаснелом ратнику. Понекад је *бојно*, а у гневном даворју на пољу Косову из монолога Марка Краљевића, Косово је *тужно*. Ту, *на убаву, на пољу Косову*, где је посечена глава Кнеза мученика и сва његова војска, ратници су заједно досегнули до небеског царства. Ту, одакле се зачињала средњовековна српска држава и где су крунисани краљеви из лозе Немањића, свети косовски витезови оставили су своме роду спомен – и аманет. Ту су се заувек поставиле границе између подвига и издаје, части и срама, смисла и ништавила. Света земља Срба и њихова светиња (п)остала је историјска загонетка и песничко чудо.

Изузетно сложена „слика” о боју, из колико год да је сегмената и слојева склопљена, сагледавала се из различитих перспектива. Напоредо са усменим казивањем и певањем умножавале су се странице – култних

²⁶ У Милијиној варијанти стара баница јавља сину да је Бањска спаљена, док Турци неумољиво надиру:

„...Покрај Лаба и воде Ситнице
Све Косово сила притиснула.
Кажу, сине, и причају људи:
Од мрамора до сува јавора,
Од јавора, сине, до Сазлије,
До Сазлије на ћемер ћуприје,
Од ћуприје, сине, до Звечана,
Од Звечана, кажу, до Чечана,
Од Чечана врху до планине
Турска сила притисла Косово... ”
(В. С. Карацић, *Српске народне пјесме*, II: 44°)

Са овим набрајањем подудара се фрагмент из косовских песама које је памтио Стефан Карацић. Косанчић Иван извештава Обилића након ухођења непријатељског табора:

„Ево пуно петнаест данака
Ја све ходах по турској ордији,
И не нађох краја ни хесапа:
Од мрамора до сува јавора,
Од јавора, побро, до Сазлије,
До Сазлије на ћемер ћуприје,
Од ћуприје до града Звечана,
Од Звечана, побро, до Чечана,
Од Чечана врху до планине
Све је турска војска притиснула... ”
В. С. Карацић, *Српске народне пјесме*, II: 50/IV°.

списа и преписа, родослова, хроника и псеудоисторија, спегова, драма, романа, студија, расправа, монографија. Али, парадоксално, о Видовдану лета господњег 1389, оном историјском Косовском боју, знало се све мање. Ако би се сви елементи „косовске традиције” или „косовских традиција” пажљиво сабрали, ни тада се не би разлучиле чињенице од поезије, упркос бројној литератури. Како год да се поставе строги или флексибилни теоријски „параметри” никада се неће домашити до поузданог одговора – због чега су то поље, тај бој, историји познати учесници и ликови без историјског упоришта досегнули до националних симбола. Свестан тих замки, Сувајџић је оквирним одељцима ове синтезе, која је настајала постепено током дужег периода, јасно ставио до знања да првенствено склапа сопствено виђење велике теме.

Ни данас (или тек данас) Косово никог не може оставити равнодушним – ни оне који теже да остану објективни, ни онда када Косово покрене искрене титраје родољубља, чак ни при спомињању Тог поља у жестини дебата „од сваке врсте”.

Поље, као једно од безброј других, истих, сличних, ширих и дужих или равнијих облика рељефа. А, опет:

Поље као ниједно

Над њим небо

Под њим небо.

Васко Попа

То што су из наслеђа пастира и ткаља, везиља и ратара, племства и пука, инока и пушкара, хајдука, ускока, устаника и слепих гуслара – спознали песници, можда и није могуће сагледати другачије него чудом унутарњег вида. Оним даром какав је добио ослепљени краљевић, уз речи Светог Аранђела: „Одечи очи!”²⁷

И не само што је са симболиком Косова чврсто стопљено „битије сербско и име”,²⁸ него традиција, историја, легенда, еп, епска песма, мит – како год да се означи поприма знатно шири значења:

²⁷ „Дечани (...) наместир у Метохији (код Призрена). Срби приповиједају да је Дечански краљ (пошто му је отац извадио очи и објесио на концу више градскијех врата) изишао слијеп у шетњу иза града (Призрена), па га опазио Свети Аранђел и сажалио му се, па се створио у орла и долетио те украо његове очи изнад врата и даровао му их, и рекао: одечи очи. Онда краљ прогледао, и на оном мјесту начинио Дечане.” В. С. Караџић, *Српски рјечник (1852), I–II*. Сабрана дела Вука Караџића, XI, пр. Ј. Кашић. Београд: Просвета, 1986: 183.

²⁸ Завршавајући предговор прве *Пјеснарице*, Вук 1814. исказује општи став колектива о епици, јуначким песмама „које се мужевственим, познатим сербским гласом, уз гусле пјевају (...) и сад у народу простом содржавају негдашње битије сербско, и име”. В. С. Караџић,

„Мит о Косову и Лазару је велика национална школа која је једном народу сачувала језик и веру у сопствено биће, она га је провела кроз сва историјска искушења и учинила да одоли Ћеле кулу, вешања у првом и геноцид у другом рату”.²⁹

Истовремено:

„Косовски еп не заснива се на освајачкој охолости, већ на поносу оних који су оружјем духа савладали освајаче. Због тога он никог не угрожава, никоме не прети. Мит о Косову далеко премашује границе националног мита; својом суштином он се придружује оним највишим творевинама људског духа, сакупљеним у Имагинарном музеју једне јединствене европске културе”.³⁰

Историја и поезија, на први поглед опречне, често су преплетене у токовима цивилизације, и то не само по темама. Клио и Мелпомена или Мнема и Аоида, као по договору, а можда и кришом узимају понешто једна од друге. Поезија, дубоко лична, може досегнути до универзалних истина. Историја, колико год да тежи објективној спознаји, не може се ослободити пристрасног виђења прошлости и садашњости. Можда и није случајност што је Бошко Сувајцић *Кључем од Косова* вишеструко укрстио историјске синтезе са песничким искуствима.

Мада је знао да (нико) не може понудити коначне одговоре и изрећи „последњу реч”, Сувајцић је збиром студија из *Кључа од Косова* омогућио да се поново *види* богатство усменог стваралаштва, књижевних инспирација и научних приступа. Наоко тематски сродан делима претходника, мозаик је битно другачији од *Косовских јунака и догађаја*, *Битке на Косовопољу у историјском и епском предању*, *Видовдана и часног крста*, *Приче о боју косовском*, *Књиге о Косову*, *Пракосову*, споменице *Косовски бој у српској књижевности*, хрестоматије *Косовска битка – мит, легенда и стварност*, антологије *Косовска битка у усменој поезији...* И овај прилог, зато, није писан као приказ, већ је тек низ асоцијација, подстакнутих несвакидашњом књигом.

Мала простонародња славно-сербска пјеснарица (1814); Народна српска пјеснарица (1815). Сабрана дела Вука Караџића, I, пр. В. Недић. Београд: Просвета, 1965: 44.

²⁹ Л. Трифуновић, Ликовни израз косовског предања. *Косовска битка – мит, легенда и стварност*, пр. Р. Пековић. Београд: Литера, 1987: 215.

³⁰ З. Мишић, *Критика песничког искуства*. Београд: СКЗ, 1976: 245.